

ВАГҒҢ СУЛТАНЛИ

ПОЛЯРНА НІЧ



У книгу увійшли оповідання різних років азербайджанського письменника Вагіфа Султанли, основною темою яких є художній аналіз морально-етичних проблем сучасного суспільства.

ВАГІФ СУЛТАНЛИ ПОЛЯРНА НІЧ

ПЕРЕДМОВА

«Бажання писати —
хвороба душі,
Уміння писати —
майже ліки»...

(с) А. Кузьмін

Збірка оповідань, яку написав сучасний азербайджанський письменник, філософ-екзистенціаліст, являє собою енциклопедію життєвої мудрості, що наповнена непідробною любов'ю до рідного краю, до історії, культури і традицій жителів цього краю.

З перших рядків розповіді заворожують простотою викладу і глибиною сенсу, змушують замислитися про швидкоплинність і унікальність буття, про глибину емоційних переживань головних героїв. Кожна нова прочитана сторінка «підсаджує на гачок» нашу уяву, утримує і не відпускає до завершення прочитання розповіді.

Всі рядки оповідань глибоко просякнуті

почуттям людяності. Як позначав свою позицію Жан-Поль Сартр, єдиний, хто чітко висловлював свою приналежність до даного філософського напрямку, «екзистенціалізм — це гуманізм».

Автор оповідань, Вагіф Султанли, занурює нас світ «екзистенцій», де виявляються головні герої. Читач разом з героями виявляє себе в «прикордонному стані», перед лицем смерті, де світ стає «інтимно близьким». Людське існування — це буття, звернене в смерть.

Людина осягає свою сутність протягом усього життя і несе відповідальність за кожен вчинену ним дію, не може пояснювати свої помилки «обставинами». Людина — створює себе як «концепт». Зрештою, ідеальна свобода людини — це свобода особистості від суспільства.

Вагіф Султанли народився в 1958 році, в провінції Кюрдамір Азербайджанської Республіки. У 1981 році він закінчив філологічний факультет Бакинського Державного Університету. В даний час він є професором кафедри сучасної азербайджанської літератури Бакинського Державного Університету.

У 1995–1998 він працював в якості кореспондента в літературній американській програмі «Воля і Вільна Європа» редакція радіостанції в Азербайджані. Він був редактором головного журналу «Худаферін» (1995–1996), який

видавався в Польщі та журналу «Араз» (1996–1997), який видавався в Швеції. В даний час він є редактором журналу «Азербайджанський світ», який виходить з 2002 року в США. Він автор книг: «Вигорілі зірки» (1988), «Море людей» (1992), «Ринок рабів» (1999), «Сон смерті» (2002), «Долина марності» (2010), «Пустеля війни» (2013) та інші романи та збірки оповідань.

Поряд з літературною діяльністю автор залучений в теоретико-естетичні проблеми мистецтва. Приклади його літературних пошуків критики «Літературний світ Мамеда Еміна Расулзаде» (1993), «Важка дорога подорожнього» (1996), «Обрії свободи» (1997), «Азербайджанська еміграційна література» (1998), «Літературно-теоретичні ілюстрації» (2000), «Берег успішного життя» (2004), «Освітні питання літературної критики» (2007), «Азербайджанське літературознавство» (2012), «Любов до незалежності» (2014).

Крім того, велика кількість авторських статей були опубліковані в пресі Азербайджану, Росії, Туреччини та європейських країн. Тепер є унікальна можливість і для українських читачів познайомитися з творчістю азербайджанського письменника та мислителя Вагіфа Султанли.

Нижче наведені висловлювання іноземних авторів і критиків про творчість Вагіфа Султанли:

«The great, intellectual, path-defining writer of Azerbaijani modern literature» Prof. Dr. Eunkyung Oh (Seul, South Korea). Видатний, високо освічений, письменник, який задає напрямок азербайджанській сучасній літературі.

**Prof. Dr. Eunkyung O
(Сеул, Південна Корея).**

«Vagif Sultanly's figures and heroes are mostly owners of an inner dialog. Despite the torments and tragedies they are subjected to, they comprehend the essence of life as if through the prism of philosophy» . Michael Brannock, writer (London, Great Britain). Дійові особи та головні герої творів Вагіфа Султанлі в основному власники внутрішнього діалогу. Незважаючи на муки і трагедії, яким вони піддаються, розуміють суть життя немов через призму філософії.

**Майкл Браннок,
письменник
Великобританія).
(Лондон,**

«Vagif Sultanly is certainly a novelist who captures your attention however far removed you are from Azerbaijan. His subject matter is always a story with universal appeal. His nuances of alienation and the deep wish to belong are woven into this tale with mastery. The constant suspense keeps you turning the pages. An excellent read!» Prof. Dr. Tamara Dragadze (London, Great Britain). *Безумовно, Вагіф Султанли є письменником-романістом, який опановує вашою увагою, незважаючи на те, що ви далекі від реалій буттєвості Азербайджану. Предметом його оповідань незмінно є історії з універсальною привабливістю. Відмінною особливістю його творів є прагнення об'єднати відчуження і глибокі устремління з високо художньою майстерністю пера. Відмінного прочитання!*

***Prof. Dr. Тамара Драгадзе
(Лондон, Великобританія).***

Оповідання Вагіфа Султанли допомагають прояснити питання екзистенції етнічної ментальності в широкому сенсі, розкривають

сутність емоційного, ситуативного існування, прагнення до осмислення і свободи вибору. Кожен автор поняття етноментальність розуміє по своєму і вкладає в нього власний зміст, що призводить до складності розуміння цілісності цього питання. Пошуки спільного та відмінного дають зрозуміти, хто ми, українці, чим схожі та чим відрізняємося від тюрків в аспекті глибинних, світоглядних сутнісних характеристик.

Дуже важливо, що українські читачі вперше познайомляться з літературним доробком азербайджанського автора та матимуть нагоду доторкнутися до скарбниці тюркської культури, елементів сфери суспільного життя, проблематики системи цінностей, матимуть цілісну уяву про життя та побут людини у сучаснім Азербайджані.

*Здобувач кафедри філософії
Запорізького національного
університету, дослідник тюркської
соціальності*

Ніна Білокопитова
Стамбул, 2015 рік

БІЛА ДОРОГА

Ночами, стоячи на веранді, він дивився на

біліючу в молочному місячному світлі дорогу. Починаючись з околиці села, ця біла дорога тяглася в саму глиб полинових рівнин. Лежачи ж в ліжку, закриваючи очі, він бачив уві сні білого коня, що скаче по білій дорозі. Щоночі білий кінь, їдучи в молочному світлі місяця, віддалявся все далі й далі. Куди скакав цей білий кінь по білій-білій дорозі в таку світлу ніч? І чому ночами не видно було кінця цієї білої дороги і неясним був її напрямок...

Ночами, уві сні, він боявся, що біла дорога закінчиться. Страх цей вселився в нього з того самого дня, коли торік голова Гачай відправив всіх колгоспних коней на м'ясо.

... У селі залишилося всього-навсього три коня. Один — Лятіфа. Його коня не чіпали, тому як Лятіф був єдиним пастухом на колгоспній фермі, до того ж постарів він зовсім і без коня йому було не обійтися. Інший — охоронця Закіра. Він сторожив конюшину близько виноградників, і йому теж необхідний бул кінь, щоб долати таку відстань. Третій був конем самого Назіра-кіши. Тільки Назір-кіши ані колгоспного стада не пас, ані конюшини не охороняв далеко за селом; ані батьківської потреби не знав.

Причина була в тому, що був він колгоспним ковалем і за все своє довге життя жодного дня не провів без коня. У селі всі, від малого до старого, знали, що Назір-кіши проживе без їжі, без води, але

без коня і години не протягне.

Назір-кіши на селі був не тільки ковалем, з чийм би конем чого б не сталося, вели до нього: «Прошу тебе, подивися, що з нею». Назір-кіши, відкривши коневі рота, спочатку оглядав його зуби, потім, розсунувши вії, оглядав кромку ока, потім нахилився, заглядав під живіт, і тільки після цього визначав, що з ним.

З того дня, як коней зібрали і відправили на забій, старий відчував, що голова Гачай не проти знести його «ковальську лавку», але поки не береться за це, чи то через те, що високо цінує коваля, чи то просто засмучувати його не хоче. Чекає, може, сам він усе зрозуміє. Однак, все розуміючи, Назір-кіши, тим не менш, знав і те, що, незважаючи на вік, йому важко буде залишитися без роботи, без справи своєї, от і все.

Вечоріло. Холодний осінній вітер, безжально обриваючи жовте листя з дерев, розкидав їх по вулицях. У блакитній небесній порожнечі, як сон, як видіння, погойдувалась біла хмара. Назір-кіши сидів у своїй «ковальській лавці». Погляд його був прикутий до неба, немов він боявся, що біла хмара зникне. Тупіт, що долинав зовні, вивів його із задуми. Піднявши голову, він глянув у відкрите вікно, на темніючий горизонт і на втомлену худобу, яка поверталася з випасу. Потім, пошукавши поглядом, знову знайшов шматочок хмари, на який

дивився.

Він напружив легені. Так зотягнувся цигаркою, ніби назавжди позбавлявся її. Димлячи цигаркою, він знову замислився, і, думки його йшли все глибше і в тих глибинах розмотувались, немов клубок, і він не міг знайти вже ані початку їх, ані кінця.

Нарешті, він важко підвівся з місця. Знявши з вішалки, надів свою стару, вицвілу куртку. Важко замкнувши двері, попрямував до будинку.

Назір-кіши постарів. Але сьогодні не старість турбувала його. Ця біда вже постаріла разом з ним за довгі роки. Не думав він сьогодні і про бездітність свою, бо і це горе він давно поховав у серці своєму, дуже давно. Навіть рана того болю вже заросла і забулася.

Цілий тиждень він нічого не робить. Був час, дотемна не згинав він колін, в день по тридцять-сорок коней підковував. А тепер? Хіба що проїджаючий вершник іноді загляне до майстра за чим-небудь, та зрідка з сусіднього села хтось навідається.

... Ось ця-то печаль і з'їдала заживо старого.

В ту ніч до ранку він не зміг заснути, ніби на голках спав, що впивалися в його тіло. Лише під ранок злегка задрімав.

І знову в молочному світлі ночі мчав білий кінь по білій дорозі. А хто той хлопець на білому

коні у білій чусі?¹ Як же обіймає він кінську гриву.

... Раптом і білий кінь, і хлопець у білій чусі розтанули в молочному місячному світлі. Що потім йому привиділося, що схопився він з ліжка і квапливо покликав дружину Зяріш:

— Стара, стара, подай мені штани, гнідого повели.

Зяріш безмовно спала, і на мить старому здалося, що вона — дитина, нетяма, в душі її не знайшли собі місця поки ні горе, ні печаль, тому що тільки такий нетяма може спати так тихо і спокійно.

Але Зяріш прокинулася. Прокинулася і нічого не зрозуміла. Вона вирішила, що його мучить кошмар або ж з глузду з'їхав.

І Зяріш злякалася. Злякалася сидячого в білій білизні в кутку на ліжку чоловіка, з яким стільки років лягала в одне ліжко. Ніби окріп їй на голову вилили. В одну мить перед очима в неї пронеслося стільки химерно-дивних картин. В одній з них Зяріш побачила, як дружина Гара Саміда Ерга-Сона, підхопивши поділ, вийшла на село, і, бігаючи туди-сюди по вулиці, кричить:

«Гей, люди, Назір-кіши з глузду з'їхав, Назір-кіши став божевільним, божевільним,

¹ Чуха (тюрк. — сукно), або чоха, чоловічий приталений верхній одяг типу черкески у народів Кавказу.

божевільним...»

— Стара, стара, чому ти дала відвести гнідого, дозволила дім мій зруйнувати?

Зяріш знову промовчала, втупившись на рот чоловіка. Вона поки нічого не розуміла, і у вухах її стояв крик дружини Гара Саміда Сона-Іноходка. Цей крик, ударившись об скелю, об камінь або об гору, розсипався відлунням:

«Гей, люди, Назір-кіши збожеволів, збожеволів, збожеволів...»

— Стара, стара, чого мовчиш, не з тобою я? Навіщо віддала гнідого, навіщо дім мій зруйнувала, стара?

Зяріш раптом прийшла в себе:

— Та що за гнідий, хто повів, коли, що ти говориш, кінь тебе брикнув або що...

— Стара, стара...

Назір-кіши, відштовхнувши стару в сторону, в білому спідньому одязі вийшов у двір.

Ніч була місячною. Білили в молочному місячному світлі дороги, що йдуть від околиці села в саму глиб полинових рівнин. Але тепер старий навіть не глянув на біліючі дороги.

Очі його, квапливо пошукавши в молочному місячному світлі гнідого, знайшли його. Гнідий спокійно щипав траву. Серце його забилося, він зрадив, як дитина. Радів, що не відвели гнідого, що він у дворі.

Роздягнений пішов він до ясел. Обійнявши теплу шию гнідого, заплакав, як дитина, потім поцілував коня в морду, в очі, погладив спину, гриву.

Старий подумав, що гнідий щасливий і безтурботний, не втручається у справи мирські, опустивши голову, живе собі бездумно. Світ перевернеться, а йому все дарма. І, глядячи кінську гриву, подивився він на біліючу в місячну ніч дорогу. Ніби боявся, що вона закінчиться. Він і сам не розумів, як раптом з'явився цей страх, увійшов в кров і мозок його. Дороги тяглися, тяглися і танули в темряві. Всякий раз, дивлячись на ці дороги, старий згадував свої дитинство і юність. Йому здавалося, що дорога нагадує життя людське. У світі є багато речей, яким немає кінця. Є й дороги нескінченні. Нехай і не зустрічав старий такої дороги, але уявити собі не міг. А доріг, що мають кінець, знав він безліч. Ось і кінець біліючої зараз в темряві дороги добре був йому відомий. Він знав, що дорога ця закінчується біля кладовища за селом. І ночами уві сні він побоювався такого закінчення білої дороги.

На ранок Назір-кіши не зміг піднятися з ліжка і три дні після цього пролежав на одному боці. Рівно три дні старий горів у лихоманці. Ніби багаття розпалили у нього всередині. Його мучили плутані сні. Прокидаючись, бачив він Зяріш біля

ліжка. І кожен раз погляд його ковзав по обличчю її, волоссю і зупинявся на очах. Очі Зяріш були сумні, звузились від горя, втомились від очікування. Дивлячись в очі Зяріш, зустрічаючись з її сумним поглядом, він чомусь почувався винним.

Того вечора зібралися у них родичі, сусіди. Гості розсілися навколо, прямо на розстеленому на підлозі паласі. Пили чай, стаканчики-армуду² то й діло спустошувалися і знову наповнювалися чаєм. Попиваючи чай, вели бесіду. Майстер Кямал не замовкає: говорив про сільські пригоди, про те, що було і чого не було, про що тільки не говорив. Іноді він повертався до Назір-кіши, перевіряючи, слухає він його чи ні. Взагалі-то, для майстра Кямала не мало значення, хто слухає його. Аби слухали. Усі присутні тут знали, що, якщо дозволити, Кямал буде говорити до ранку, не знаючи втоми.

Коли гості розійшлися, Зяріш обережно прибралась, вимила склянки, поставила їх на полицю, вологою ганчіркою протерла стіл. Покінчивши з усім цим, вимкнула світло і лягла

² Азербайджанці (турки) п'ють чай не з порцелянових чашок, а зі спеціальних стаканчиків грушоподібної форми. Вони нагадують маленькі вазочки, або фігури східних касунь, бо середина стаканчика вузька, як жіноча талія. Називають ці стаканчики «армуду». «Армуду» перекладається як ковшоподібний або грушоподібний.

поруч з чоловіком. За звичкою, що склалася ще з давніх років їх одруження, вона щонаочі, після того, як чоловік лягав у постіль, прибирала, вимикала світло, лягала поруч, тихенько його гукала, і, почувши у відповідь його голос, тулилася до нього.

Ось і тепер вона покликала його:

— Спиш, Назір?

Але Назір не озивався. Вона поклала руку на його волохаті, з виступаючими кістками, груди. І Зяріш здалося, що потік в неї жар далеких, солодких молодих років. Жар, що виходить від грудей Назіра, розтікався по пальцях її, по руках. Але до грудей Зяріш він не дійшов, до серця не дійшов, вичерпався, не дійшовши до них, обірвався в якійсь крапці її істоти.

Пошукавши, знайшла вона руки чоловіка. Вони були крижаними. Зяріш раптом здригнулася, від думки, що прийшла в голову, волосся стало дибки.

У тьмяному світлі лампи піднялася вона і, тремтячи, заглянула чоловікові в очі. Повіки його були прочинені, зіниці закотилися. Потім вона доклала вухо до грудей чоловіка. І раптом Зяріш скрикнула, як божевільна.

У дворі ржав гнідий, бив землю копитом. Різко смикнувши головою, зірвав мотузку, якою був прив'язаний до стовпа біля ясел, і вивільнив шию. Штовхнувши головою плетену хвіртку, вибіг на

дорогу і понісся по ній навскач.

Потім з'явився місяць. Беручи початок у околиці села, тягнучись крізь полинові рівнини біла дорога потонула в молочному світлі місяця.

ЧУЖИЙ

«...Візьміть ці гроші, люди, купіть мені буханку чорного хліба...» — слова, які піддають тортурам, рвуть на частини все його єство, все самолюбство його, і, куди б не йшов він, куди б не прямував, вони потрапляли йому під ноги, як камені на дорозі, він спотикався через них і падав. Жах цих слів, як неминуче горе, як біль, засів у нього всередині і що б не робив він, від цього горя, від болю цієї не було йому порятунку.

Він сам себе не впізнавав. Ніби чужа, незнайома людина дивилась на нього з вікна автобуса. Він змінився, починаючи від волосся до кольору очей. Неначе бачив себе вперше. Йому здавалося, що і серце, і мозок його пересадили в чийсь тіло. Ці тіло, голова, обличчя — чийсь чуже. І в цьому чужому тілі стискалося серце його й мозок. Він і не знав, що такий далекий і відчужений від самого себе. Про те, що душа, характер поступово змінюються, він багато чув, але усвідомити те, що невпізнано чужою може стати зовнішність, він ніяк не міг. І як не старався, ніяк не міг переконати себе

в цьому. Йому здавалося, що він поняття не має про те, що трапилося. Він не міг повірити, що ця жахлива подія зародилася і виросла в його мозку. Тому як в пам'яті його нічого не було. Немов те, що сталося, було задумано кимось іншим. Він же просто, не замислюючись ні про суть що відбувається, ні про наслідки, був бездумним виконавцем. У цій справі немає його провини. Абсолютно! А якщо так, хто ж тоді винен? Чи зможе він коли-небудь покінчити з потоком цих незрозумілих питань? Як сталося, що одного разу йому зустрілася стара Ханімніса, що протягнув він їй руку допомоги, дав згоду оселитися у неї? Той невдалий серпневий ранок, п'ять років тому, коли все це почалося — один з найбільш сумних днів його життя — він пам'ятав так, як ніби це було вчора.

Того дня ніби рок навис над ним, він прокинувся пізніше ніж звичайно. Завжди піднімався він рано вранці і снідав вдома. Але в той ранок поснідати вдома він не встиг, інакше запізнився б на роботу; наспіх одягнувшись, вийшов з дому. Не пройшовши і двох вулиць, зустрівся з цією старою. Стоячи біля вікна, вона благала перехожих купити їй хліба. Якби він поснідав, може, й не звернув би на стару уваги. Він раптом подумав, що якщо кожен так само поспішає, і ніхто не зупиниться на прохання цієї старої, що

ледве тримається на ногах, то вона весь день буде голодною, Боже мій. Звідки в людях це байдужість до ближнього?

І він зупинився біля вікна.

Стара, побавши, що хтось почув її, зраділа, як дитина:

— Синку, померти мені біля ніг твоїх, — сказала вона і простягнула йому мідні монети, затиснуті в руці, — візьми це і принеси мені буханку чорного хліба з магазину.

— Зараз, — сказав він і, не взявши її грошей, кинувся до хлібного магазину в двох кварталах звідси.

Він добре пам'ятає, як збігав в магазин, повернувся і, не знайшовши бабці біля вікна, увійшов у будинок, побачив її, як вона лежить на ліжку, важко дихаючи, — наче це було сьогодні. Пам'ятає жах свій від побаченої брудного склянки з гарячою водою на столі, рвані шпалери, які кольором зливаються з штукатуркою, дерев'яна стеля, яка затягнута павутинням...

Залишивши хліб, він вийшов.

Всю дорогу він думав про те, що потрібно після роботи купити старій продуктів, привести будинок її до ладу.

«Боже ж мій, ну що це за життя таке, що за існування! У будинку немає навіть чаю, п'ється просто кип'ячена вода. Як обходиться ця нещасна

одним лише хлібом, який і купити щось нікому».

Того вечора після роботи відправився він на базар. Накупив все, від чаю з цукром до фруктів.

При вигляді його ніби світло засяяло в очах старої, землистий колір обличчя її прояснився. Він допоміг сісти, підклавши за спину подушку.

— Синку, та буду я тягарем твоїм, навіщо ти себе так турбуєш, мені так ніяково, в моєму-то віці, — голосила зі сльозами стара, не зупиняючись.

— Нехай Вашим ворогам буде ніяково, бабуся, — сказав він, — не варто турбуватися

...Того вечора він навів у кімнаті порядок. Брудне вимив, прибрав, приготував обід. Нагодував бабуню, напоїв і повернувся в гуртожиток. І з того дня став відвідувати стару.

У старої Ханімніси нікого не було, і жила вона одна. Чоловіка в неї не було всю її довге життя. Тільки засмуєно промовила: «У мене є чоловік, він прийде, обов'язково прийде... Сорок років чекаю Джаміша, він прийде...»

І одного разу, дізнавшись, що він живе в гуртожитку, стара сказала:

— Переїдь до мене жити, синку, у гуртожитку важко. Бачу, ти розумний, свідомий хлопець. Переведу квартиру на тебе, а ти будеш мені, як син, адже нікого у мене немає. Сьогодні я є, а завтра вже й немає мене. — І ніби, забувши, стара додала. — Боюся, боюся не повернеться Джаміш, очі вже

сльозяться, його дожидаючи, рівно сорок років мене обманює...

У той же вечір, зібравши все своє добро — валізу з речами, постіль, — він переїхав до старої, це він теж пам'ятає добре.

— Нічого від тебе не потрібно, синку. Ані копійки твоєї. Але благаю, поховай мене, як годиться, ніби, не дай Бог, рідну матір ховаєш. Прийми слова ці як наказ, і, крім цієї, інших прохань до тебе немає.

Спочатку він трохи відремонтував будинок; обклеїв стіни шпалерами, пофарбував поли, стелю, після, у міру того, як з'являлися у нього гроші, оновив обстановку кухні та ванної кімнати. І все це робив з таким задоволенням, від душі, ніби був тут господарем.

У місті він стояв у черзі на квартиру, але йому здавалося, що й через двадцять років він її не отримає. В які тільки двері він не стукав, домагаючись квартири. І колись, поступово втративши надію завестися тут житлом, непомітно для себе, здався цьому великому місту. «... Ніби на роду їм було написано силою просувати будь-яку справу... Боже, ну що таке ці чотири стіни... У величезному університеті викладаєш, кандидатом наук став і не маєш навіть халупи, що називалася б домівкою своєю, притулком. Собака — ось собака, і в тієї є дах над головою, є притулок... Якщо завтра

помре він, і поминок не справлять, які поминки по квартирантам...»

У пам'яті його, як сон, спливали слова, сказані ним в обличчя голові, коли він востаннє, намагаючись отримати квартиру, був на прийомі у Зейналли.

Перше, про що він подумав, ледь переступивши поріг приймальні — скільки ж сімей можна тут розмістити, якщо віддати приймальню під квартири? А в місті он скільки таких робочих кабінетів... Хто переночувати чотирьох стін не знаходить, а хтось, не задовольняючись такими зручними, просторими салонами, шукає ще більших, більш красивих. Роздумуючи таким ось чином, раптом виявив себе сидячим на стільці навпроти голови. При вигляді загрозливих і виблискуючих очей голови, які уставилися на нього, очі, що сидять з ним поруч, йому здалося, що він на лаві підсудних і зараз буде звинувачений в якомусь тяжкому злочині.

— Слухаю вас!

Він розгубився від того, що слова ці були сказані російською. Так розгубився, що забув, де він, і з якою метою тут знаходиться. Нарешті, прийшовши в себе:

— Прочитайте мою заяву, я там все вказав.

У півхвилини пробігши очима заяву, голова сказав:

— Прохання Ваше полягає у тому, щоб надати вам квартиру внаслідок того, що у зв'язку з відсутністю такої ви ночуєте на вокзалі. Нічим не можу допомогти. Квартири в місті надаються тільки в порядку черговості.

І ці слова теж були сказані російською. Не стримавшись, я запропонував:

— Давайте будемо говорити рідною мовою, товаришу голова.

Голова, ніби не чуючи його, натиснув кнопку:

— Хто наступний...

Голова баче, що він не піднімається з місця та знову ж російською запитав:

— Ви не розумієте сказаного?

Він і зараз дивується тому, як, звідки взялася у нього всередині ця сила, цей поштовх:

— Та Я — розумію, це Ви не розумієте! І не зможете зрозуміти! Звідки вам знати, хто такий безхатченко, товаришу мер!.. П'яти кімнат вам замало, так ви ще й на дачі збудували собі хороми. Ви навіть ще ненародженим онукам і правнукам вже заготовили житло. Як же вам мене зрозуміти. Півжиття свого я прожив квартирантом, вам так само не відомо, що означає — жити на квартирі, товаришу мер!..

Слово «мер» кулею вдарило в голову, і від несподіванки отримати такий удар від людини, яка сидить перед ним, він застиг... Його насилу вивели

з кабінету два міліціанта. «Як сталося, що все це не набуло жахливих наслідків. Адже після кинутих в обличчя Голові слів тих набагато легше було слідом за тим жбурнути в нього стільцем, шкіряною папкою, що була у нього в руках».

Дружина його, йдучи з двома дітьми і залишаючи його одного на арендованій квартирі, сказала: «Будь ти чоловіком, у тебе був би будинок, квартира. Відкрий очі, озернись навколо, подивись, як люди живуть. За десять років ти змінив п'ятнадцять квартир, навіть однієї кімнати отримати не зміг. Та покриється попільом голова такого чоловіка, як ти. Я і весільні золоті прикраси продала, щоб платити за квартиру. Люди мало не кожен рік квартири купують, а ти...» Подальшого він вже не пам'ятав, крім незаперечної лайки після всіх тих слів.

... Чим іншим, якщо не дарунком долі після всіх тих подій, стало те, що стара Ханімніса перевела свою квартиру на його ім'я. І в нього в місті буде тепер квартира, у нього буде адреса. Може, і сім'я його, розкаючись, повернеться. Вірно кажуть, біднякові повинно щастити, інакше йому не прожити.

У селі він сказав лише те, що отримав квартиру, родичам, які побажали приїхати, подивитися її, відмовив, зсилаючись на ремонтні роботи. Три-чотири місяці так званого ремонту

обернулися в три-чотири роки. Старуха все не вмирала. З часу його переїзду вона не вставала з ліжка. Кожен день він готує чай, їжу, снідає сам, приносить чай старій, залишає поруч з нею обід і йде на роботу.

Спочатку він все це робив з особливою охотою, отримував задоволення, обслуговуючи стару, наводячи порядок у своєму майбутньому будинку. Але поступово все це стало набридати йому.

До цього жахливого рішення він дійшов якось задушливим літнім вечором, коли пив у дворі чай зі студентським другом своїм Валех. Награвшись у той вечір в нарди, сидячи під інжировим деревом, вони втомилися. І сидячи в тіні дерева, попиваючи чай, розмовляли.

— Гадір, а Гадір! — Долинув зсередини голос старої.

Чи не піднімися він, вона і сто разів на одному подиху скаже: «Гадір». Він прийшов у кімнату. Вона хотіла чаю; він відніс і поставив перед нею піалу з чаєм.

Не встиг присісти, як знову почувся її поклик:

— Гадір, а Гадір!

— Тьфу! — Він вилаяв себе — не вистачало тебе, дурню, вдома! І як я зв'язався з цією старою... Хіба помре вона коли-небудь? Один Аллах знає, скільки таких, як я, вона спочатку підмазала, а

потім, замучивши, звела в могилу...

Валех сміявся.

— Тобі і цього мало. Гадаєш, легко будинок отримати.

Старуха в будинку продовжувала кричати.

— Піди подивися, що вона хоче.

— Нехай хоч помре, не піду. Хоч криком зійде.

— Май совість, сходи поглянь...

Лаючись, він увійшов до будинку і мовчки встав в ногах ліжка.

— Чого не відгукуєшся? — спитала стара.

Він не відповідав, не було вже ані сил, ані терпіння.

Крізь землю готовий він був провалитися, виходячи з кімнати з тазом. «Яка твоя собака заблукала в цьому місті, скажи? Будинок як будинок стоїть у тебе в селі, кімнати, двір — як майдан, хоч на конем грай. А ти прилип до халупи баби Ханімніси, разуєш дні, коли вона накаже довго жити...»

Багато друзів його, знайомих знали, що у нього є будинок. Але як справа йде насправді, він їм не розповідав. Додому нікого не запрошував, щоб не питали, ким доводиться йому стара. Як пояснити їм, що все не так. Йому просто соромно було це все оприлюднити.

«Як сталося, що ця жахлива думка прийшла

йому в голову. Адже стара нічого поганого йому не зробила, весь час пестила слух його добрими словами на його адресу, забезпечила житлом у місті, де так важко його досягти, прибрала з його шляху перешкоду, яку він вважав найважчою, щоб жити в місті по-людськи. Як же міг він замість подяки погодитися на голодну смерть цієї людини... Як дозволила йому совість його... що люди скажуть... Навіть якщо не дізнаються, як сховатися йому від себе, від совісті своєї...» Немов все те добре, душевне, що жило в ньому з самого дитинства, раптом зникло. Що б не робив він, не повернути було йому всього цього.

Рівно чотири роки, як немає у нього звісток ні від дружини, ні від дітей, навіть, де живуть вони, він не знає. Ночами обличчя дочок невідступно стоять у нього перед очима; він гризе себе зсередини, сердячись на своє безсилля і відсутність можливостей. Знаходить розраду лише у фотографії, знятої в один з найщасливіших днів життя їх родини, яку постійно носить із собою в нагрудній кишені піджака.

Турбувало його й те, що останнім часом йому часто снілася мати. Вона була у вигляді столітньої бабці. Ніби не бачив він, що мати до цієї пори одна на своїх плечах несе важкий тягар дому, сім'ї. Тепер, доглядаючи за старою Ханімнісой протягом цих чотирьох років, він усвідомив, що значить

синівський обов'язок.

Поступово йому набрид і будинок цей, і двір. Змінювався день за днем, і терпіння його вичерпувалося, сил не було вже чекати її смерті.

«... Скільки людина може мучитися, щось потребувати?! Рік, п'ять, нехай навіть п'ятнадцять років... Невже все життя він повинен бути в'язнем потреби, святі небеса. Йому тридцять два, один Аллах знає, скільки років ще чекати йому смерті старої. А після, не проживши п'яти або десяти років, лягай і вмирай. Тьху...»

Взявши відпустку, нічого не сказавши старій, він виїхав в район, вирішивши, будь, що буде.

... Залишаючи хвору стару одну вдома, замикаючи двері, вирушаючи до села, він добре знав, чим скінчиться все це. Чому ж тепер раптом думки про смерть старої такі несподівані для нього. За той місяць, що провів він у селі, не було ночі, щоб стара не наснилася йому уві сні, чи не позбавила його спокою.

Всю дорогу думаючи про те, як він відкриє двері, увійде до будинку, наткнеться на розкладаючий смердючий труп її на ліжку або на підлозі, як під інжиром у дворі у вечірніх сутінках буде востаннє все обмірковувати, він майже божеволів. І всякий раз йому здавалося, що стара, впавши з ліжка, підповзла до дверей, там і померла. Смерть старої саме так закарбувалася в його мозку.